

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Павлова О. Г. До питання вивчення історії мистецтв у Харківському університеті (з початку до середини ХІХ ст.) // Вісник Харківського державного університету. – № 396: Історія. – Вип. 29. – Харків, 1997. – С. 54 – 62.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

36. Редин Е. К. Искусство и археология. (Библиография). — СПб., 1907.
37. Редин Е. К. Памяти Джованни Баттиста де' Росси, основателя христианской археологии. — Харьков, 1894.
38. Редин Е. К. Памяти Ле-Блана // Сборник ХИФО. — 1899. — Т. 11.
39. Редин Е. К. Памяти Ф. И. Буслаева // Сборник ХИФО. — 1899. — Т. 11.
40. Редин Е. К. Памяти отца Василия Спесивцева. — Харьков, 1905.
41. Редин Е. К. Графиня П. С. Уварова: (К двадцатилетию ее председательства в Императорском Московском Археологическом обществе). — Харьков, 1905.
42. Айналов Д. В. Памяти Е. К. Редина. (Некролог) // Сборник ХИФО. — 1913. — Т. 19.
43. Редин Е. К. Мозаика равеннских церквей. — СПб., 1896.
44. Айналов Д. В. Памяти Егора Кузьмича Редина // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове 1909. — М., 1911. — Т. 3.
45. Айналов Д. В., Редин Е. К. Киево-Софиевский собор. Исследование древней мозаичной и фресковой живописи. — СПб., 1896.
46. Редин Е. К. Материалы к изучению церковных древностей Украины: Церкви города Харькова. — Харьков, 1905.
47. Монгайт А. Л. Возникновение и первые шаги советской археологии // История СССР. — 1963. — № 4.
48. Редин Е. К. Критико-библиографические заметки по истории и археологии искусств. — Харьков, 1902.
49. Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии: (У истоков формирования марксистских теоретических основ советской археологии. 20-е — первая половина 30-х годов). — Киев, 1982.

О. Г. Павлова

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МИСТЕЦТВ У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (З ПОЧАТКУ ДО СЕРЕДИНИ ХІХ ст.)

Харківський університет з самого його заснування став науковим і культурним центром Слобожанщини. Це один із перших навчальних закладів, який з початку ХІХ століття на довгий час зосередив навколо себе всю наукову, культурну і просвітницьку діяльність краю.

Засновуючи університет у Харкові, В. Н. Каразін, вважаючи його не лише центром наукової діяльності Слобідського краю, всіляко сприяв і дбав про розвиток різних ремесел і мистецтв у стінах університету [10, с. 18].

У проекті статуту створення університету зазначалося, що одним із його відділів повинна була стати місцева академія мистецтв

[1, с. 8]. Про здійснення цієї ідеї Каразін почав піклуватися ще до заснування університету.

Для розвитку у Харківському університеті художніх ремесел було виписано із Петербурга майстрів, які повинні були, крім робіт по університету, ще навчати й учнів. З цією ж ціллю у 1804 році при посередництві В. Н. Каразіна Харківським університетом була придбана колекція Фрідріха Аделунга (1768–1843) [19, с. III]. Це було перше придбання, яке увійшло до колекції майбутнього музею витончених мистецтв, що існував при університеті.

Таким чином, музей витончених мистецтв і старовини веде свою історію з перших років існування Харківського університету.

Основа майбутнього музею закладалася в науково-допоміжних закладах, які відкривалися при університеті. Це класи малювання, кабінет рідкісних речей та мюнц-кабінет. Пізніше предмети малювального кабінету стали основою відділу витончених мистецтв, а монети, медалі мюнц-кабінету та рідкісних речей — основою для відділу старожитностей [9, с. 421]. Згадані навчальні заклади і повинні були на перших порах сприяти вивченню мистецтв в університеті. Класи малювання проіснували до 1859 року, а кабінет вишуканих мистецтв з 1861 року отримав назву Музею вишуканих мистецтв [10, с. 20].

Перше університетське художнє придбання, колекція Фрідріха Аделунга, налічувала 2477 гравюр [18, с. 230-231]. Вона складалася із гравюр на металі в різних техніках, малюнків. Їхня тематика була найрізноманітнішою. Тут були твори історичного, портретного, пейзажного та інших жанрів. Найціннішими були 59 старовинних гравюр та малюнків XVI–XVII століть, які належали Дюреру, Гольціусу, Ван Діку, Вуе, Менгсу [5, с. 94].

На початок XIX століття зібрання Ф. Аделунга було рідкісним і важливим для вивчення історії гравірувального мистецтва як в технічному, так і в художньому відношенні. Його перевага полягала у тому, що це була хоч і не зовсім повна, але систематизована колекція естампів. До неї увійшли зразки графічних творів великих майстрів усіх часів.

Цікаво, що в колекції Ф. Аделунга було представлено не лише гравюри, але і копії з чудових картин знаменитих шкіл живопису, які могли служити не лише зразками у малюванні, а одночасно і для історичних та естетичних знань про мистецтво [6, с. 95].

Після відкриття університету він постійно збагачувався й іншими надходженнями творів мистецтва. Для заснованого класу малювання та живопису з метою організації навчального процесу було придбано бюсти та інше приладдя.

У 1805 році із Лондона були виписані різні збереження ландшафтів, а в 1806 році — естампи. Кабінет живопису та малювання було забезпечено необхідним навчальним приладдям: дерев'яними та мідними дошками, столами, пюпітрами.

Таким чином, з самого початку створювалися всі умови для навчання і розвитку різних художніх ремесел у стінах університету, що тісно поєднувалося з набуттям знань про мистецтво.

Починаючи з 1814 року придбання речей художньо-естетичного характеру для потреб університету відбувалося систематично. Це були пожертвування приватних осіб або художні предмети та твори образотворчого мистецтва, куплені на кошти університету. На перших порах вони використовувалися тільки для потреб навчального процесу.

У такий спосіб для кабінету малювання та живопису надходили зразки для навчання малюванню. Серед них були літогравіровані голови з оригінальних картин і бюстів, видані Спілкою заохочення художників, копії з картин колекції Імператорського Ермітажу, літографії з картин російських живописців, естампи з різних картин на історичну тему, фігури і напівфігури, скопійовані з статуй, різні етюди, краєвиди, декілька міфологічних статуй великих розмірів [4, с. 61].

Звичайно, деякі з гравюр, що були придбані на початку ХІХ століття, з часом становили відносну цінність і після відкриття музею зберігалися в папках. Але на певному етапі вони також виконували як навчальну, так і художньо-естетичну функцію не лише в межах університету, але і Харкова.

З початку 40-х років ХІХ століття серед викладачів університету виникла думка створити кабінет витончених мистецтв. Особливо цією ідеєю захопився професор А. О. Валицький [20. Р-820, оп. 1, спр. 3, л. 24]. Він задумав зібрати колекцію гіпсових зліпків з оригіналів давнього мистецтва. З цією ж метою за його рекомендаціями на початку 1840-х років були виписані з Імператорської Академії мистецтв гіпсові копії в справжню величину з Венери Медіцейської, Венери Каплінігос, Флорентійського Меркурія, Боргезького бійця та ін.

Очевидно, що університет намагався отримати копії з тих творів, які мають особливе значення в історії розвитку мистецтв. Вони були майстерно зроблені і давали прекрасне уявлення про високу художню якість оригіналів. В цей же час у різних знаменитих художників було куплено ще декілька статуй і бюстів. Після цього на деякий час поповнення гіпсових копій припинилося, тому що в університеті не вистачало приміщень.

А. О. Валицький дбав також і про придбання літогравірованих видань відомих картинних галерей та інших художніх видань. Так, наприклад, за його безпосередньою участю були виписані видання Мюнхенської пінакотеки і галереї Шлейсгейма у 1841 році, Дрезденської галереї у 1843 році та видання старожитностей Геркуланума та Помпеї [18, с. 234]. Таким чином, завдяки діяльності А. О. Валицького було розпочато зібрання нових наукових видань по мистецтву безпосередньо для кабінету малювання. Ці та наступні придбання всесвітньовідомих видань з історії мистецтва були для викладачів та учнів чудовими науковими примірниками при знайомстві та вивченні світового мистецтва.

У середині XIX століття розпочинається також поступове вивчення та систематизація університетської колекції. Результатом цієї роботи є підготовлений і надрукований у 1845 році каталог малюнків і бюстів, які вдалося зібрати при університеті [17].

Уже в першій половині XIX століття було закладено основу зібрань кабінету витончених мистецтв, який у 1861 році був перетворений у Музей витончених мистецтв і став доступним для глядачів [6, с. 11]. До 1859 року кабінетом витончених мистецтв, разом з класом малювання, завідували художники, вчителі мистецтв в університеті. Після скасування згадуваних кабінетів і виникнення Музею витончених мистецтв керівництво музеєм перейшло до історико-філологічного факультету. Професори цього факультету за вільним призначенням взяли на себе клопоти опікунства над музеєм [3, с. 309]. Для розміщення музейної колекції було виділене зручне приміщення.

Цікава сторінка в історії поповнення університетської колекції пов'язана з ім'ям Івана Єгоровича Бецького. І. Є. Бецький був вихованцем Харківського університету, відомим серед інтелігенції виданими ним у 1843–1844 роках чотирма книгами історико-літературного альманаху «Молодик» [8, с. 49].

Перебуваючи довгий час на лікуванні у Флоренції, І. Є. Бецький зібрав колекцію різних італійських художників переважно XVI–XVII століть. Вона нараховувала 170 творів живопису. У 1857 році Бецький подарував свою колекцію Харківському університету. У своєму листі від 12 грудня 1855 року він писав Раді університету про свій задум: «Начал я собирать их с целью, чтоб составить коллекцию образчиков, так называемых этюдов или боццето, и по благополучном окончании сего предприятия, сопряженного с трудом и немалыми хлопотами, предложит оную Харьковскому университету для украшения рисовального класса, при нем установленного» [7, с. 17].

Після того як була отримана цікава колекція картин художників різних італійських шкіл XVI–XVII століть, Рада Харківського університету на знак вдячності одностайно обрала Івана Єгоровича Бецького членом-кореспондентом університету. Ця колекція не мала жодної копії і отримала тоді велику оцінку конференц-секретаря Імператорської Академії мистецтв Д. В. Григоровича і члена Академії професора Ф. А. Бруні [13].

Увага і піклування І. Є. Бецького про музей на цьому не припинилися. До кінця життя він залишався великим другом, збирачем і порадником музею.

У 1858 році щедрістю І. Є. Бецького музей поповнився ще 373 картинами [18, с. 237]. Разом із списками надісланих картин він дає і свою оцінку цьому зібранню. Картини цього надходження головним чином відносилися до двох італійських шкіл — флорентійської і болонської. Переважали в ній етюди і ескізи. Це пояснюється тим, що вони збиралися для малювального і живописного класу як зразки в опануванні техніки малюнка та живопису. Кращі художні твори колекції Бецького в кількості 198 картин були виставлені в музеї і описані в «Покажчику музею», складеному у 1877 році. Загальна цінність всієї колекції Івана Єгоровича визначалася вартістю не менше 3000 карбованців [18, с. 237].

Слід відзначити, що не всі картини початково були в належному стані. Перш ніж передати їх музею, Бецький потурбувався про їх реставрацію, на що затратив 3000 франків [там же].

Незалежно від загального історичного значення колекції Бецького, в ній знаходилися високохудожні твори живопису. Ця багата колекція і склала основу картинної галереї Музею витончених мистецтв.

Час від часу завдяки піклуванню Бецького музей поповнювався то цінними художніми речами, то гравюрами, то цікавими фотографиями [16]. Крім того, Іван Єгорович давав корисні поради щодо придбання книг по мистецтву, необхідних для музею [10, с. 22]. Нерідко разом з гравюрами він надсилав до Харкова і книги з історії мистецтва.

Паралельно з пожертвуваннями І. Є. Бецького музей продовжував поповнюватися новими зразками різних видів мистецтва.

У 1859 році берлінський професор Цан звернувся до міністра народної освіти з пропозицією про придбання гіпсових зліпків. Вони були відлиті з оригінальних античних статуй, що знаходилися у Бурбонському музеї в Неаполі [18, с. 240]. Про цю пропозицію

міністр сповістив і Харківський університет. Викладачі історико-філологічного факультету розуміли, яке велике значення може мати наочне уявлення кращих і вишуканих зразків класичного мистецтва при вивченні історії і мистецтва стародавнього світу. Враховуючи ці обставини, було вирішено придбати всю колекцію Цана. Зібрання мармурових, відлитих у сріблі та бронзі копій з античних статуй було отримане університетом у 1861 році. Крім статуй, бюстів і барельєфів, колекція також включала в себе зібрання предметів домашнього вжитку, знайдених при розкопках Помпеї та Геркуланума, а також зразки архітектурної пластики – капітелі, каріатиди. Коштувала на той час ця колекція 700 карбованців [18, с. 240].

У 1864 році музеєм було закуплено копію Мурільйо «Відпочинок святого сімейства на шляху до Єгипту», оригінал якої знаходився в Ермітажі. Було придбано також старовинний портрет польського короля Станіслава II Августа, виконаний пастеллю. Постійно закуповувалися вітчизняні та іноземні художні видання книг для музейної бібліотеки.

У 1867 році було придбано ще одну копію з роботи Мурільйо «Взяття Богоматері на небо», виконаної в Академії мистецтв з оригіналу, який також знаходився в Ермітажі. Із Дрездена було виписано копію «Сикстинської Мадонни» Рафаеля. Такі постійні поодинокі надходження були суттєвими і важливими в збиральницькому процесі художніх творів для музею.

У 1868 році за пропозицією професора Харківського університету Д. І. Каченовського Музей витончених мистецтв налагодив зв'язки з Еронделевою Спілкою шанувальників мистецтва в Лондоні [15]. Від цієї Спілки було придбано колекцію зліпків з творів мистецтва II–XVI століть, оригінали яких були вирізані із слонової кістки. У Еронделевої Спілки було також придбано зібрання хромолітографізованих зліпків з фресок і картин знаменитих майстрів: Рафаеля, Перуджино, Андреа дель Сарто, Мікеланджело, Фра Анджелико, Ван Ейка, Гольбейна та ін. Всього було отримано 74 хромолітографії. Серед оригінальних барельєфів на металі були копії з робіт Донателло, Дюрера, Гуньйона та ін. Було придбано також гіпсові горельєфні зліпки з оригінальних бронзових дверей церкви св. Іоанна у Флоренції.

В кінці 60-х років XIX століття музею було пожертвовано спадкоємцем Російського престолу цесаревичем Олександром (III) картину академіка М. Чернецова «Вид міста Костроми». В цей час до музею Харківського університету також надійшли і два морські пейзажі І. К. Айвазовського та інші значні художні видання.

Другим, вже після І. Є. Бецького, значним і цінним пожертвуванням збагатився Музей витончених мистецтв у 1873 році. Цей безцінний дар надійшов від великого шанувальника мистецтва, колишнього випускника університету А. М. Алферова [14, с. 50]. Останні роки свого життя Аркадій Миколайович провів за кордоном. Зібрану ним художню колекцію він заповідав університету. Його колекція нараховувала 50 живописних картин, 421 малюнок та акварелі XVII–XIX століть, 64 цінних художніх видань, 100 книг з історії живопису та графіки, а також зібрання гравюр, офортів, рідкісних старовинних літографій та ін. [2].

З отриманням колекції А. М. Алферова Музей Харківського університету став одним із найбільших художніх центрів не лише Слобожанщини, але і країни в цілому. Це зібрання могло б бути чудовою прикрасою будь-якого музею чи університету.

В колекції А. М. Алферова були твори старих майстрів та сучасних художників. До неї входили талановиті твори маловідомих художників XVII століття. Серед них виділялися твори Крайера, Влігера, Молінера, Байєна, Вілтарса, Гоута. Майстерно виконані твори художників шкіл Іорданса та Пуссена. Серед картин сучасних художників звертали на себе увагу полотна знаменитих дюссельдорфських пейзажистів Висселінга і Фергаса, анімалістичні пейзажі Ван-Оса та чотири морські види І. К. Айвазовського, написані ним у 1854–1855 роках. Серед картин на історичну тему виділялися «Сусана» фламандської школи XVI століття та «Сцена із Діань Апостольських» італійської школи XV століття [18].

Найзначнішу частину колекції А. М. Алферова, як уже зазначалося, складали акварелі та оригінальні малюнки. За часом створення вони наполовину належали майстрам XVI–XVIII століть, а наполовину сучасним художникам. Із робіт російських художників у цій колекції знаходилися ескізи сепією К. П. Брюллова, два малюнки І. К. Айвазовського, малюнки пером І. І. Шишкіна та декілька інших.

Найбільшу пристрасть А. М. Алферов мав до гравюр. Живучи останній час майже безвиїзною в Німеччині, він мав повну можливість задовольнити свою любов до збирання гравюр. Тут йому вдалося відшукати гравюри Дюрера, Рембрандта, 26 гравюр з картин Рубенса, Андріана ван Остаде, Калама та багатьох інших.

Із російських гравюр були в цій колекції твори Ухтомського та ін. Окремо слід відзначити в цьому відділі велику, майстерно виконану, гравюру «Сикстинської Мадонни» Рафаеля.

Колекція А. М. Алферова була оцінена в Бонні вартістю в 14 тисяч талерів [9, с. 42]. Але цим, звичайно, її цінність не вичерпувалася і з часом набувала все більшого значення.

Музей витончених мистецтв при Харківському університеті відіграв велику роль у розвитку історії та культури краю. По-перше, він виник і довгий час залишався єдиним культурним осередком такого плану на Слобожанщині. По-друге, музей існував як для естетичної насолоди і розвитку художнього смаку, так і для всебічного вивчення його колекції. Зосереджений в ньому матеріал, серед якого були і першокласні зразки світового мистецтва, мав велике значення як для художніх студій, так і для науковообґрунтованого вивчення історії мистецтва.

Музей став доступним не лише для студентів університету та великою підмогою у науковому вивченні пам'ятників культури минулого, а і школою мистецтв для жителів краю.

Таким чином, як бачимо, майже до середини XIX століття у Харківському університеті не стільки приділялася увага вивченню історії мистецтв, скільки готувалася база для здійснення цієї ідеї. В цей час у стінах університету не було мистецтвознавців і музеєм займалися любителі, викладачі історико-філологічного факультету, які частково приділяли увагу вивченню колекції та використанню її у навчальному процесі та іноді читали лекції з історії мистецтва.

Широке вивчення історії мистецтва у Харківському університеті почалося у другій половині XIX століття, коли при історико-філологічному факультеті відкрилася кафедра історії мистецтв, а у стінах університету з'явилися спеціалісти-мистецтвознавці Є. К. Редін, М. Ф. Сумцов, Ф. І. Шміт.

З цього часу розпочинається глибоке і систематичне вивчення музейної колекції, читаються для студентів лекції, викладачі працюють над серйозними і важливими мистецькознавчими проблемами та темами. Ці питання також потребують спеціальних досліджень.

Література

1. Багале́й Д. И. Харьковские университетские торжества за первые годы существования университета. — Харьков, 1894.
2. Зарудный Н. А. Аркадий Николаевич Алферов // Харьковские ведомости. — 1859. — № 79.
3. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет существования (1805–1905). — Харьков, 1908.
4. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания университета до 1859 г. — Харьков, 1859.

5. Лавровский Н. А. Василий Назарьевич Каразин и открытие Харьковского университета // ЖМНП. — 1872. — № 2.
6. Пивненко А. С. Художественная жизнь города Харькова второй половины XIX — начала XX века (до 1917 г.): Автореф. дис. канд. искусствоведения. — М., 1990.
7. Редин Е. К. И. Е. Бецкий и музей изящных искусств и древностей Харьковского университета. — Харьков, 1901.
8. Редин Е. К. Каталог выставки XII Археологического съезда в городе Харькове. Отдел исторических древностей. — Харьков, 1902.
9. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета. — Харьков, 1904.
10. Редин Е. К. Харьков, как центр художественного образования юга России. — Харьков, 1894.
11. Редин Е. К. Ученая деятельность историко-филологического общества при Императорском Харьковском университете за первые двадцать лет существования (1877–1902). — Харьков, 1904.
12. Сумцов Н. Ф. Двадцатилетие историко-филологического общества при Императорском Харьковском университете. — Харьков, 1904.
13. Сумцов Н. Ф. Заметки об И. Е. Бецком // Харьковские ведомости. — 1885. — № 111.
14. Сумцов Н. Ф. Просветительная деятельность А. А. Палицина // Из украинской старины. — Харьков, 1905.
15. Сумцов Н. Ф. Труды Д. И. Каченовского по истории искусства // Южный край. — 1901. — № 6905.
16. Харьковские ведомости. — 1885. — № 120.
17. Указатель произведений, хранящихся в Императорском Харьковском университете. — Харьков, 1845.
18. Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете. — Харьков, 1877.
19. Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете. — Харьков, 1883.
20. Державний архів м. Харкова.

А. Д. Каплин

И. В. КИРЕЕВСКИЙ

О ПУТЯХ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РОССИИ

Несмотря на то что имя И. В. Киреевского часто упоминается при изучении общественной мысли России XIX в., отечественные исследователи о его исторических взглядах сказали немного [1, 2, 3].